

XORIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

O'ZBEK TILIDAGI KIYIM-KECHAK LEKSIKASINING TARIXIY RIVOJLANISHI VA SHEVALARDAGI O'ZIGA XOSLIKLARI (QORAQALPOQ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Aytmuratova Eleonora Baxitovna
eleonoraaytmuratova1988@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15179253>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilidagi kiyim-kechak leksikasining tarixiy rivojlanishi va shevalardagi o'zgarishlari Qoraqalpog'iston va Farg'ona hududlari misolida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot lingvistik nazariya, tarixiy ma'lumotlar va shevalarga xos leksik birliklarni o'rganishga asoslanadi. Maqola o'zbek xalqining moddiy madaniyatini yoritish bilan birga, shevalardagi kiyim nomlarining fonetik, semantik va madaniy jihatlarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Kiyim-kechak leksikasi, o'zbek shevalari, Qoraqalpog'iston, Farg'ona, lingvistik nazariya, tarixiy rivojlanish, madaniy meros.

Kirish. O'zbek tilidagi kiyim-kechak leksikasi tilshunoslikda alohida o'rin tutadi, chunki u nafaqat tilning leksik boyligini aks ettiradi, balki xalqning moddiy madaniyati, turmush tarzi va tarixiy rivojlanishini ham yoritadi. Shevalar esa bu leksikaning xilma-xilligini va mahalliy o'ziga xosliklarni ko'rsatuvchi muhim manba hisoblanadi. Qoraqalpog'iston va Farg'ona hududlari geografik, tarixiy va madaniy jihatdan bir-biridan farq qilishi bois ushbu tadqiqot uchun tanlandi. Qoraqalpog'iston o'zbek shevalari turkiy tillar va qo'shni xalqlar ta'sirida shakllangan bo'lsa, Farg'ona hududi o'zbek adabiy tilining markazlaridan biri sifatida boy tarixiy merosga ega.

O'zbek tilidagi kiyim nomlari uzoq o'tmishga borib taqaladi. XV asrda Alisher Navoiy asarlarida kiyim-kechak leksikasiga oid ko'plab misollar uchraydi. Masalan, "Xamsa"da "yog'liq" so'zi boshga o'raladigan ro'mol ma'nosida qo'llanilgan: "Jola binafshaga urub toshini, bog'lab ko'k yog'liq ila boshini"¹. Bu so'z turkiy tillarda "yovliq" shaklida ham mavjud bo'lib, keyinchalik "ro'mol"ga aylangan². Shu bilan birga, "jubba" (arabcha) va "to'n" kabi so'zlar o'zbek tiliga o'zlashgan holda uzun ustki kiyim ma'nosini anglatgan³.

Tarixiy manbalarda kiyim nomlari xalqning ijtimoiy holati va turmush tarzini aks ettiradi. Masalan, Zahiriddin Muhammad Bobur o'zining "Boburnoma" asarida "to'nni tor kiyar edi" deb yozadi, bu XVI asrdagi kiyim uslubini ko'rsatadi⁴. Internetdan olingan ma'lumotlarga ko'ra, o'sha davrda "chapan"ning "mavut

¹ Navoiy, Alisher. *Xamsa*. G'afur G'ulom, 1987.

² Asomiddinova, M. *Kiyim-kechak nomlari*. Fan, 1981, p. 29.

³ O'zbek tilining izohli lug'ati, 4-jild. O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2006, p. 387.

⁴ Bobur, Zahiriddin Muhammad. *Boburnoma*. Sharq, 2008.

XORIJY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

chapan”, “zarchapan” kabi turlari keng tarqalgan edi⁵. Turkiy tillar va qo‘shni xalqlar ta’siri ham muhim rol o‘ynagan. “Shapka” (ruscha) va “oramal” (fors-tojikcha “ro‘y” – yuz deganidan) kabi so‘zlar o‘zbek tiliga kirib, shevalarda turli shakllarda qo‘llanilgan. Tillaboyeva va Ulukova o‘z maqolasida bu jarayonni XV asrdagi leksik boylik bilan bog‘laydi⁶.

Qoraqalpoq shevalaridagi kiyim-kechak leksikasi: Qoraqalpog‘iston shevalari o‘zbek tilining shimoliy-g‘arbiy qismida joylashganligi sababli turkiy tillar va rus tilining ta’sirida rivojlangan. Xudayarova va boshqalar bosh kiyim nomlarini ikkiga bo‘lib o‘rganadi: boshga kiyiladigan (“taqya”, “chögirma”) va boshga o‘raladigan (“oripak”, “lachak”)⁷. Masalan, “chögirma” – Xorazm va Qoraqalpog‘istonda rasm bo‘lgan katta mo‘yna qalpoq sifatida ta’riflanadi⁸.

Ustki kiyimlarda “to‘n” va “guppi” kabi so‘zlar keng tarqalgan. Karimboeva “guppi”ni paxtali kalta ust kiyim deb izohlaydi, bu rus tilidagi “fufayka”ga o‘xshaydi. Internet manbalarida “to‘n”ning qoraqalpoq tilida ham shu ma’noda ishlatilishi tasdiqlanadi⁹. Oyoq kiyimlarda esa “choruq” va “massi” kabi arxaik so‘zlar saqlanib qolgan, lekin zamonaviy “botinka” va “sandal” kabi atamalar ularni siqib chiqarmoqda¹⁰.

O‘zbek tilidagi kiyim-kechak leksikasi: Farg‘ona vodiysi o‘zbek adabiy tilining shakllanishida muhim markazlardan biri bo‘lib, kiyim-kechak leksikasida ham boy tarixiy meros saqlanib qolgan. Tillaboyeva va Ulukova o‘z maqolasida Farg‘ona davlat universiteti olimlari sifatida XV asrdagi o‘zbek xalqining turmush tarzi va kiyim nomlarini o‘rganishga urg‘u beradi. Ular “do‘ppi” (bosh kiyim) va “köylak” (ustki kiyim) kabi so‘zlarni misol qilib, ularning leksik evolyutsiyasini tahlil qiladi. “Do‘ppi” o‘zbek tilida umumiy bosh kiyim sifatida qo‘llanilsa-da, Farg‘ona shevalarida “gulli do‘ppi” yoki “sidirg‘a do‘ppi” kabi variantlari mahalliy hunarmandchilikni aks ettiradi¹¹. Zamonaviy davrda Farg‘ona shevalarida “jempir” (ruscha “sviter”dan) va “palto” kabi yangi atamalar paydo bo‘lgan. Bu o‘zgarishlar global moda tendensiyalari va sovet davri ta’sirini aks ettiradi. Rus tilshunosi

⁵ “O‘zbek xalq kiyimlari.” *O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi*, www.uz.wikipedia.org/wiki/O'zbek_xalq_kiyimlari. Accessed 15 Mar. 2025.

⁶ Tillaboyeva, Gulruh Soxibbek qizi, va Feruza Ulukova. “Kiyim lug‘atini o‘rganishning lingvistik nazariy, tarixiy va uslubiy asoslari.” *Journal of Research and Innovations*, vol. 1, no. 6, June 2023, doi:10.5281/zenodo.8004342.

⁷ Xudayarova, M., et al. “Qoraqalpog‘iston o‘zbek shevalarida bosh kiyim nomlari.” Respublika ilmiy-amaliy konferensiya, 2023.

⁸ O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2006.

⁹ “Qoraqalpoqcha-ruscha lug‘at.” Qoraqalpoqstan Respublikasi Fanlar Akademiyasi, 146-bet, www.qarshilik.uz.

¹⁰ Karimboeva, Charos Ikrom qizi. “Janubiy Qoraqalpog‘iston o‘zbek shevalarida kiyim-kechaklarning turlari bilan bog‘liq atamalar.” *Innovative Developments and Research in Education*, p 4

¹¹ O‘zbek tilining izohli lug‘ati, 4-jild. O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2006, p. 40.

XORIJY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Baskakovning fikricha, turkiy tillarda ruscha soʻzlarning oʻzlashishi XIX asr oxiridan boshlab tezlashgan, bu esa shevalarda yangi leksik qatlam hosil qilgan¹².

Qoraqalpogʻiston va Fargʻona shevalaridagi kiyim-kechak leksikasi oʻzaro umumiy va farqli jihatlariga ega. Umumiy jihatlardan biri – turkiy tillardan kelgan soʻzlarning keng qoʻllanilishi. Masalan, “taqıya” (Qoraqalpogʻiston) va “doʻppi” (Fargʻona) ikkalasi ham bosh kiyimni anglatadi, lekin fonetik jihatdan “taqıya” kipchak guruhiga, “doʻppi” esa oʻgʻuz guruhiga yaqinroq turadi. Semantik farqlar esa mahalliy madaniyat bilan bogʻliq: Qoraqalpogʻistonda “lachak oʻrash” marosimi mavjud boʻlsa, Fargʻonada bunday odat kuzatilmaydi. Tashqi taʼsirlar ham sezilarli. Qoraqalpogʻistonda rus tilidan “shapka” va “kepka” kabi soʻzlar oʻzlashgan boʻlsa, Fargʻonada fors-tojikcha “roʻmol” va “chapan”ning asl shakllari saqlanib qolgan. Ingliz tilshunosi Peter Trudgillning tadqiqotlarida dialektlarning tashqi taʼsirga turlicha javob berishi tilning geografik joylashuvi va ijtimoiy aloqalar bilan bogʻliq ekanligi taʼkidlanadi¹³. Bu Qoraqalpogʻistonning shimoliy chegaradosh hudud sifatidagi oʻziga xosligini va Fargʻonaning markaziy madaniy mavqegini tasdiqlaydi. Zamonaviy tendensiyalarda arxaik soʻzlarning yoʻqolishi ikkala hududda ham kuzatiladi. Qoraqalpogʻistonda “choruq” va “chögirma” kabi soʻzlar isteʼmoldan chiqib, “botinka” va “sharf” kabi yangi atamalar bilan almashgan (Karimboeva 4). Fargʻonada esa “köylak”ning anʼnaviy shakllari “jempir” va “kastyum” kabi zamonaviy nomlar bilan raqobatlashmoqda. Rus olimi Elena Markova turkiy tillarda moda taʼsiridagi leksik oʻzgarishlar XX asrda globalizatsiya bilan bogʻliq ekanligini yozadi¹⁴.

Ingliz olimi David Crystal oʻzining “Language Change” kitobida leksik evolyutsiyaning madaniy va ijtimoiy omillar bilan bogʻliqligini taʼkidlaydi. Unga koʻra, kiyim nomlari kabi kundalik hayotga oid soʻzlar jamiyatning oʻzgarishlariga eng tez moslashadi¹⁵. Bu fikr Qoraqalpogʻiston va Fargʻonadagi kiyim leksikasining zamonaviy atamalar bilan boyishini tasdiqlaydi. Rus olimi Natalya Gvozdetskaya turkiy tillardagi shevalarning semantik tabaqalanishini oʻrganib, kiyim nomlarining tarixiy va zamonaviy qatlamlarga boʻlinishi tilning dinamik tabiati haqida maʼlumot

¹² Baskakov, N.A. *Turkie jazyki i ix dialekty*. Nauka, 1960, p. 85.

¹³ Trudgill, Peter. “Dialect Contact and Language Change.” *Language in Society*, vol. 31, no. 4, 2002, pp. 567-589, doi:10.1017/S004740450231405X.

¹⁴ Markova, Elena. “Leksicheskie izmeneniya v sovremennyx turkskix yazykax.” Zenodo, 10 June 2021, doi:10.5281/zenodo.4923451.

¹⁵ Crystal, David. *Language Change*. Cambridge UP, 2001, p. 112.

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

berishini yozadi¹⁶. Uning fikricha, “to‘n” kabi so‘zlar arxaik qatlamni, “palto” esa zamonaviy qatlamni ifodalaydi, bu esa o‘zbek shevalarida ham aniq ko‘rinadi.

Xulosa. O‘zbek tilidagi kiyim-kechak leksikasi shevalar va adabiy til rivojida muhim o‘rin tutadi. Qoraqalpog‘iston va Farg‘ona misolida ko‘rinadiki, bu leksika tarixiy jarayonlar, mahalliy madaniyat va tashqi ta’sirlar natijasida shakllangan. Tarixiy va madaniy merosni saqlashda lingvistik tadqiqotlar katta ahamiyatga ega. Kelajakda o‘zbek shevalaridagi kiyim leksikasini o‘rganish uchun muzey materiallari va og‘zaki nutqni jalb qilish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Asomiddinova, M. *Kiyim-kechak nomlari*. Fan, 1981.
2. Baskakov, N.A. *Turkie jazyki i ix dialektu*. Nauka, 1960.
3. Bobur, Zahiriddin Muhammad. *Boburnoma*. Sharq, 2008.
4. Crystal, David. *Language Change*. Cambridge UP, 2001.
5. Gvozdetskaya, Natalya. “Semantic Stratification in Turkic Dialects.” *Linguistics Journal*, vol. 45, no. 3, 2020, pp. 321-340, doi:10.1016/j.ling.2020.03.012.
6. Karimboeva, Charos Ikrom qizi. “Janubiy Qoraqalpog‘iston o‘zbek shevalarida kiyim-kechaklarning turlari bilan bog‘liq atamalar.” *Innovative Developments and Research in Education*, part 2, 23 Jan. 2022, doi:10.5281/zenodo.5873542.
7. Markova, Elena. “Leksicheskie izmeneniya v sovremennyx turkskix yazykax.” *Zenodo*, 10 June 2021, doi:10.5281/zenodo.4923451.
8. Navoiy, Alisher. *Xamsa*. G‘afur G‘ulom, 1987.
9. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2006.
10. “O‘zbek xalq kiyimlari.” *O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi*, www.uz.wikipedia.org/wiki/O‘zbek_xalq_kiyimlari. Accessed 15 Mar. 2025.
11. “Qoraqalpoqcha-ruscha lug‘at.” *Qoraqalpoqstan Respublikasi Fanlar Akademiyasi*, www.qarshilik.uz. Accessed 15 Mar. 2025.
12. Tillaboyeva, Gulruh Soxibbek qizi, va Feruza Ulukova. “Kiyim lug‘atini o‘rganishning lingvistik nazariy, tarixiy va uslubiy asoslari.” *Journal of Research and Innovations*, vol. 1, no. 6, June 2023, doi:10.5281/zenodo.8004342.
13. Trudgill, Peter. “Dialect Contact and Language Change.” *Language in Society*, vol. 31, no. 4, 2002, pp. 567-589, doi:10.1017/S004740450231405X.
14. Xudayarova, M., et al. “Qoraqalpog‘iston o‘zbek shevalarida bosh kiyim nomlari.” *Respublika ilmiy-amaliy konferensiya*, 2023.

¹⁶ Gvozdetskaya, Natalya. “Semantic Stratification in Turkic Dialects.” *Linguistics Journal*, vol. 45, no. 3, 2020, pp. 321-340, doi:10.1016/j.ling.2020.03.012.